

OZVĚNY TOTALITY A SYSTÉMY HODNOT

JAN SRNEC

ABSTRACT

Echoes of the totalitarianism and the systems of values

Totalitarianism and its philosophical, sociological and psychological aspects are a subject matter of a substantial first part of the article. The second part of the article is more specific, as it demonstrates the goals and the course of the so-called “normalization” on the example of the Faculty of Arts of the Charles University, Prague. A great deal of attention is devoted to the phenomenon of fear, which is a fundamental prerequisite of totalitarian systems. Further, it is pointed out that even democratic regimes possess some totalitarian elements, which has been pointed out already by Alexis de Tocqueville, the French historian who personally studied the nascent democratic regime in the 19th century United States. Among de Tocqueville’s merits are the first attempts to define the nature of democratic despotism. Democratic despotism is defined in terms of destruction of the human psyche, resignation to the exercise of one’s free will and such additional character traits, as the tendency to quietism (calm acceptance of things as they come). The following, relatively extensive part, is devoted to values. The explanation of values is based primarily on a publication by the Brno lawyer Vladimír Čermák. Logically, the values of freedom, equality, and justice receive the main attention. The philosophical perspective of the article is represented by views of the philosopher Ladislav Tondl. The first part of the article is concluded by an overview of methods which psychologists and sociologists use to empirically assess value orientations. The second part of the article deals with a thorough socio-cultural analysis of the so-called

“normalization” period (1969–1989). Its analysis has been recently carried out by young historians of the Faculty of Arts of the Charles University and it resulted in a book listed in the References. In this Summary, the author considers it important to share the main message resulting from the analysis: Normalization resulted in the debilitation of “the fundamental ability of the intellectuals, i.e., of the ability to form generalized views, which could act as a counterpoint to the naturally (technocratic) discourse of the majority of political elites.” Thus, normalization succeeded in one of its main goals, i.e., not only to discredit, but also to undermine the public intellectuals. The political change, brought about by the revolutionary year of 1989, did not take away from normalization accomplishment. That is one of the reasons why even two decades after the democratic Velvet Revolution, the dominant thought patterns in the Czech society still manifest a significant continuity with the preceding totalitarian period.”

key words:

totality (totalitarianism),
democratic despotism,
values,
fear in politics,
normalization

klíčová slova:

totalita (totalitarismus),
demokratický despotismus,
hodnoty,
strach v politice,
normalizace

1. TOTALITA A HODNOTY (POJMY A PŘÍSTUPY)

1.1 Pojmy „totalita“ a „demokratický despotismus“ – otázky pro psychologii

Tématem „totalita“ nebo „totalitarismus“ se zabývají filosofové, sociologové a politologové hlavně od poloviny 20. století. K autorům publikací přeložených do češtiny patří především H. Arendtová (původně ve třech svazcích, český vyšly všechny tři

Došlo: 24. 1. 2021; J. S., Na Březince 3, 150 00 Praha 5; e-mail: Jan.Srnc@ff.cuni.cz

Stat' zčásti vychází z obecného úvodu k autorově kapitole v knize Etické otázky v psychologii (Srnc, 2011), který byl na návrh recenzentů z kapitoly vypuštěn. Jsme rádi, že pojednání o hodnotách může nyní po dopracování a doplnění vyjít v samostatné podobě (redakce Čs. psychologie).

díly v jednom svazku, 1996), K. R. Popper (dva díly, 1994) a R. Aron (1993). Z českých autorů uvedme především pětidílnou publikaci brněnského právníka Vladimíra Čermáka „Otázka demokracie“, jejíž první díl (1992) je věnován dvěma základním pojmům: demokracie a autokracie (totalitarismus). Zásadní příspěvky do diskuse o kořenech a formách totalitarismu podali i další čeští autoři, hlavně sociolog M. Petrusek (1936–2012), ale také politologové (např. S. Balík, M. Kubát) a po roce 1989 zejména politická psycholožka M. Klicperová-Baker (1998, Klicperová-Baker et al. 2007). Přímý vztah k našemu tématu má zejména první studie nazvaná „Posttotalitní syndrom“¹.

Francouzský filozof a sociolog R. Aron (1993) vymezuje totalitarismus pěti základními prvky:

1. Jedna strana má monopol na politickou činnost.
2. Strana je vyzbrojena ideologií, které přikládá absolutní autoritu a která se v důsledku toho stává oficiální státní pravdou.
3. Oficiální pravdu šíří stát prostředky násilí a prostředky přesvědčování. Všechny komunikační prostředky, rádio, televize, tisk, jsou řízeny a ovládány státem.
4. Většina ekonomických a profesních aktivit je podřízena státu a stává se jistým způsobem součástí státu samého.
5. „Protože všechno je státní činností, a protože každá činnost je podřízena ideologii, je chyba, které se někdo dopustí v ekonomické nebo profesní činnosti, současně chybou ideologickou. Odtud vyplývá nakonec politizace, ideologické přehodnocení všech možných chyb jednotlivců a jako závěr teror policejní i ideologický“ (s. 158).

Destruktivní účinky totality na lidskou psychiku výstižně popisuje V. Čermák (1992) v podkapitolách „Vznik a kořeny totalitarismu“ (s. 113–127) a „Destrukce a transformace lidské psychiky“ (s. 168–180). Na konkrétních historických událostech přesvědčivě dokládá **integrální význam strachu** jako jednoho ze základních předpokladů fungování totalitních systémů. Podle V. Čermáka „totalitární tendence mají své kořeny i v oblasti psychické struktury jednotlivce a společnosti. Z psychických faktorů hraje významnou roli především strach, jehož nejen výskyt, ale i institucionalizace v politickém procesu je běžným jevem“ (s. 120).

Podle F. Neumanna¹ v totalitních režimech musí být strach z reálného světa „transmitován“ i do „světa fikcí“, strach prostě musí být „omniprezentní“.

Ale ani to samo o sobě nestačí, dodává Petrusek, „protože strach je v totalitarismech dán jako *conditio sine qua non* jejich existence, je jím **vědomě manipulováno**, takže prakticko-politicky (propagandisticky, šeptandou, ideologií) dochází k jeho nerovnoměrnému rozložení: vládnoucí moc disponuje strachem jako nástrojem a rozkládá jej tak, že ohrožuje v různých dobách a v různých souvislostech různé sociální skupiny (vrstvy), čímž vytváří stav permanentní nejistoty, existenciální i existenční úzkosti. Strachu nejsou uchráněni (jak dobře víme z paměti zejména komunistických předáků) ani ti, kdo stojí v hierarchii moci nejvýše: po obdobích relativního klidu přichází období zoufalého strachu a nejistoty“ (Petrusek, 2005, s. 17).

Další závažnou tematiku, v podstatě psychologickou, představuje pronikání **státní moci do soukromého života jednotlivců** a její snaha o přetváření psychiky občanů. Tento jev se neváže jen na totalitní režimy, nýbrž týká se i režimů demokratických.

¹ Německoamerický právník a politolog Franz Neumann zemřel při autonehodě ve Švýcarsku v r. 1954. Jeho studie *Angst und Politik* byla uveřejněna posmrtně ve sborníku jeho prací v r. 1967. Podobně až v r. 1978 vyšla např. v nakl. Suhrkamp série jeho článků z let 1930–1954. Dlouhá řada jeho dalších titulů v německém a anglickém jazyce vyšla po r. 1954.

Všiml si ho už v r. 1835 Alexis de Tocqueville², když v Americe zkoumal klady a záporu rapidně se vyvíjející demokracie. Mimo jiné projevil obavy z „**demokratického despotismu**“ (s. 748-752), pozdějšími autory též označovaného jako „totalitární demokracie“ nebo „demokratický totalitarismus“; de Tocqueville odhalil, že demokratický despotismus představuje „útok na psychickou strukturu člověka spojený se snahou o její podmanění a transformaci“ a že jeho hlavním původcem je „všudypřítomná moc, vše zahrnující totální správa a péče, vnikající i do soukromí jednotlivce a rozměňující jeho vůli a duchovní úsilí“.

Moderní typy totality, jakými jsou fašismus, nacismus a komunismus, vznikají vnějším tlakem, násilným uchopením moci. Demokratický despotismus má oproti tomu zdroj v samé struktuře demokracie a je v podstatě výsledkem rezignace individuí i společenských skupin na vlastní autonomii a spontaneitu ve prospěch totální správy. Ta zahrnuje svou péčí a všudypřítomností celou společnost. S představou demokratického despotismu nespojuje tudíž de Tocqueville vnější tlak v podobě podrobování člověka státní moci, ale specifický stav omezování svobody způsobený **rezignací člověka na výkon jeho svobodné vůle**.

V komunistických státech byli občané zbavováni svých svobod cílevědomým využíváním prostředků, jimiž disponoval stát a všemocná strana. Občané mu to ovšem často usnadňovali svou pasivitou a konformitou. Avšak v podmínkách tzv. „demokratického totalitarismu“ se lidé zřikají politických svobod vcelku ochotně a „dobrovolně“, a to v důsledku vnitřní apatie, provázené sklonem ke konzumerismu a životnímu kvietismu, to jest svým trpným vztahem k životu. Podle V. Čermáka Alexis de Tocqueville projevil před mnoha desítkami let jistou jasnozřivost, když s představou demokratického despotismu spojoval „specifický stav ztráty svobody vyplývající z faktu, že člověk se sám zříká výkonu své svobodné vůle, jež sice není zlomena, ale je rozmělněna“. Základním projevem demokratického despotismu je pak okolnost, že opatrovnická povaha státní moci je „přistřížena právě na potřeby občanů demokratické společnosti“ Sklon ke kvietismu umožňuje občanům spokojit se jen s vnějšími formami svobody, či jinak řečeno, s demokracií bez svobody (de Tocqueville zde volně citován podle V. Čermáka, 1992).

Dosud jsme se letmo dotkli jen dvou témat, která mají významné aspekty psychologické: tématu strachu, jeho kořenů a jeho funkce v totalitě, a tématu **destrukce lidské psychiky**, ke které dochází i v demokracii a která může u náchylnějších povah vést až k rezignaci člověka na výkon své svobodné vůle. Ve vztahu k totalitě však stále čeká na hlubokou psychologickou analýzu otázka, kterou si položil francouzský sociolog a politolog Raymond Aron před více než padesáti lety³ a ve shodě s ním i současný český sociolog M. Petrussek: odkud se vzala ona paranoidní forma zla, která je specifická pro stalinisticko-komunistický totalitní systém? Podle Petruska „otázky, které klade Aron po psychologii a logice doznání, zůstaly zodpovězeny jen částečně a otázky po psychologii žalobců a vyšetřovatelů zůstanou otevřeny snad navždy: má snad v „dějinách teroru“ analogii fenomén, kdy vyšetřující ví, že vymáhá od vyšetřovaného

² Šlechtic Alexis de Tocqueville byl v r. 1831 vyslán francouzskou vládou do Ameriky, aby tam zkoumal místní vězeňský systém. Z devítiměsíčního pobytu vytěžil mnohem více. Svě postřehy a poznatky, hodnocení silných i slabých stránek prudce se vyvíjejícího demokratického režimu shrnul v knize *Demokracie v Americe*. Od r. 1835, kdy vyšel jeho první díl poprvé (druhý v r. 1840), bylo dílo vydáno nespočetněkrát a jeho autor se stal uznávaným klasikem demokratického myšlení. (Česky vyšly oba díly – 788 stran – v nakl. LEDA, druhé vyd. 2018).

³ Kniha sociologa a politologa Raymonda Arona „*Demokracie a totalitarismus*“ vyšla v Paříži v r. 1965 a v českém překladu v Brně až v r. 1988. Ve skutečnosti však jde o přetisk cyklu devatenácti přednášek proslavených na Sorbonně v universitním roce 1957–1958. Mezi rokem vzniku a rokem brněnského vydání je tedy odstup třiceti let.

žlivou odpověď, a kdy žalobce ví, že obžalovaný mluví vynucenou nepravdu – a on ji chce slyšet? V tomto fenoménu vidím snad největší zrudnost komunistické varianty totalitarismu“ (Petrušek, 2005, s. 16). Nechme však na závěr promluvit samotného R. Arona: „Psychologie žalobců byla zvláštní. Vyšetřující soudcové věděli, že přízná- ní byla vymyšlena, nemohli věřit doznáním, o nichž předstírali, že je berou vážně. Ti, kteří se doznávali, věděli, že jejich vyšetřovatelé jim nevěří. Ten, kdo inscenoval všechny tyto procesy, nemohl nevědět, že dal sám příkaz vytvořit neskutečný svět... Nikdo se nenechal zcela oklamat, ale málokdo měl odvahu říci anglicky *nonsense* nebo francouzsky *mensonge!* ... A co je ještě více udivující, tento svět hrůzných fikcí nebyl prostě odporný a podlý. Jistým způsobem přitahoval nebo v každém případě fascinoval, protože tam mělo všechno svůj význam, nic se nedělo náhodně. Hluboké dějinné síly splývaly s konflikty tříd a se spiknutími jednotlivců. Hegelova dialektika vyústila v policejní šilenství a každý se ptal po důvodech této tragické šaškárny... Nikdo se neodvážil říci jako N. Chruščov [o Stalinovi, pozn. JS]: generální tajemník ruské komunistické strany byl obětí psychózy podezírání, a nakonec viděl v samém maršálu Vorošilovi agenta Intelligence Service“ (R. Aron, 1993, s. 156).

1.2 Hodnoty v totalitních a hodnoty v demokratických režimech

Tuto pasáž zahájíme opět citacemi z Aronovy knihy *Demokracie a totalitarismus* (1988), konkrétně citacemi z předposlední, 18. přednášky, přednesené na Sorbonně v r. 1958. Přednáška má název „Nedokonalost režimů“ a záměrem autora bylo vzá- jemně porovnat ústavně pluralitní režim s režimem jediné, monopolní strany. Nás zajímá především autorova analýza pojmu *svoboda*, respektive autorovo rozlišení různých významů tohoto pojmu, eventuálně také priorit těchto významů, pokud se jimi oba typy režimů od sebe liší.

Aron začíná třemi pojetími výrazu **svoboda**, která jsou „klasická v politické filo- sofii“:

„Svoboda znamená především – v Montesquieuově slovníku – bezpečnost, záruku, že občané nemohou být obtěžováni, pokud respektují zákony. Svoboda znamená dále právo občanů mít o všech předmětech nebo o většině z nich názor, který jim vyhovuje, aniž by jim stát diktoval, co si mají myslet. Ve smyslu J. J. Rousseaua znamená svobo- da participaci na veřejných záležitostech a na výběru vládnoucích, takže jednotlivec má pocit, že je-li poslušen státu, je poslušen sám sobě“ (s. 196).

K těmto třem významům pojmu *svoboda* přidává Aron dva další. „Člověk, který má od svého mládí pocit, že je uvězněn ve svém postavení a že nemá naději odtud vy- jít a povznést se, může se považovat za nesvobodného. V naší době implikuje svoboda minimum sociální mobility. Konečně musí mít člověk ve své práci pocit, že se s ním zachází slušně, že není podřízen svévolné autoritě, že dostává odměnu odpovídající svému úsilí“ (tamtéž).

V dalším textu autor srovnává oba „nedokonalé režimy“ a dospívá k závěrům, které někdy překvapí. Například: „Nevěřím, že by se některý teoretik komunistické strany domníval, že bezpečnost občana, svoboda myšlení a participace na vládě nejsou cen- né formy svobody. Tito teoretici jen říkají, a často oprávněně, že ústavně pluralitní režimy nezaručují jiné aspekty svobody“ (s. 197).⁴ Rozpaky zcela nerozptylují ani věty, kterými Aron svou 18. přednášku končí: „...je možné neklást všechny režimy

⁴ Těžko říct, koho měl Aron na mysli těmi „teoretiky komunistické strany“. Určitě to nebyl vůdce nejbrutálnější etapy sovětského komunismu J. V. Stalin, který ovšem byl univerzálním „teoretikem“ nejen v otázkách marxismu-leninismu, ale také v různých vědních oborech (jazykovědě, ekonomii ad.). V době konání Aronovy 18. přednášky byl už 5 let po smrti a zbaven aureoly neomylnosti.

z hlediska hodnot do téže roviny, aniž by toto rozlišení umožňovalo ve jménu vědy nebo filozofie diktovat, co je třeba v daném okamžiku dělat. Politici právem říkají, že neexistuje pravda jednání, což neznamená, že se filozofové mylí, když připomínají, že režimu míru je třeba dát přednost před režimem násilí“ (tamtéž).

Otázkami hodnot se ovšem zabývají prakticky všichni teoretici demokracie. Naším hlavním pramenem je už vícekrát citované dílo V. Čermáka. Jeho čtvrtý svazek má název „Hodnoty, normy a instituce“ (1998) a celá polovina tohoto svazku je věnována právě *formám hodnot*. Stránkové proporce pojednávaných hodnot jsou různé: *pravda* (6 stran), *svoboda* (40), *rovnost* (48) a *spravedlnost* (30). Podrobná, literaturou bohatě podložená a autorem důkladně promyšlená analýza každého z těchto pojmů nemá dosud – svou úrovní a rozsahem – v českém novodobém písemnictví obdobu.⁵ Zde se pochopitelně musíme omezit na hlavní charakteristiky hodnot v totalitních a demokratických režimech, a to ještě v maximální stručnosti.

Svoboda náleží k podstatě demokracie, stejně jako naopak nesvoboda k podstatě totalitarismu. Otázka však není takto jednoduchá, což lze doložit na právech menšin. V demokratické ideji suverenity lidu je obsažen postulát politické svobody. Svoboda lidu však neznamená ještě svobodu jednotlivce. Navzdory existenci práv menšin nelze ani v demokracii zabránit, aby vláda nezavazovala jedince ke způsobům jednání, které odporují jejich hodnotovým orientacím.

Další okolnost, která v demokracii vytváří klima nepříznivé pro růst autonomie a svobody, objevil už před mnoha lety klasik demokracie de Tocqueville (a zmínili jsme se o ní u „demokratického despotismu“). Jestliže demokratická společnost zajišťuje relativně vysokou míru hmotného uspokojování, povzbuzuje tím lidský sklon ke klidu, a naopak odpor k narůstání sociálních problémů, což může vést k sociální pasivitě až k apatii. Právě tak jsme se už zmínili o tom, že totalitarismus vytváří cestou teroru ovzduší strachu, likviduje všechny projevy svobodného myšlení a jednání, a tím eliminuje schopnost a vůli občanů k sociální participaci.

Jednoduchá není ani odpověď na otázku **rovnosti**: K demokracii patří rovnost jako jeden z jejích principů, ale – velmi zjednodušeně řečeno – ve vztahu k hodnotě rovnosti potřebuje stát svobodu hlavně tehdy, když chce s její pomocí dosáhnout rovnosti vyššího stupně. Pro budování a trvání totalitního státu je charakteristické úsilí o maximální nivelizaci: čím více je rovnosti, tím lepší jsou podmínky pro tyranii.

A konečně ještě pár slovy k naplňování hodnoty **spravedlnost**. Větší část pojednání o této hodnotě věnuje V. Čermák otázce **sociální a socialismu**. Sociologicky přesvědčivou analýzu sociální otázky podal podle něj Masaryk. Problémy socialismu jsou především otázkou filozofickou. Etice je podřízena i politika hospodářská. „To, co moderní totalitní systémy navenek prezentují jako socialismus, je spíše jeho pouhou atrapou; stejně jako demokracie, také socialismus předpokládá sociální a politickou participaci všech, nejen několika“ (V. Čermák, 1998, s. 181). Totalitarismus používá ideje socialismu pouze jako krycího štítu. Totalitní plánování mimo jiné chce „postihnout každý detail sociálního dění, dokonce i osobní život každého jednotlivce“. Jeho předmětem se stávají také vědecké a umělecké výkony, režim od nich očekává, že přispějí ke glorifikaci svých objednavatelů (tamtéž).

⁵ Na Čermákově díle je zvláštní to, že bylo celé napsáno v době totalitního „temna“, „v době nesvobody, ve filozofickém podzemí, bez možnosti jakýmkoli způsobem komunikovat“ – to jsou autorova slova z předmluvy ke 4. svazku. Proto v literatuře některá novější díla chybí a mnohá jiná jsou citovaná jen v německých překladech. Chybí například ve svobodném světě už rozšířený soubor Aronových přednášek ve francouzštině z roku 1965. V předmluvách se také autor omlouvá čtenářům za nadbytečné užívání cizích slov: tady bylo autorovým záměrem usnadnit překlad do angličtiny, což se mu v době psaní jevílo jako jediná možnost publikace.

1.3 Hodnocení a svět hodnot – pohled filosofa

Na přelomu 20. a 21. století vyšla v nakladatelství Filosofia kniha *Hodnoty a hodnocení s podtitulem Metodologické rozměry hodnocení*. Autor **Ladislav Tondl** v knize zdůvodňuje úlohu hodnot v intelektuálně náročných činnostech, které bývají plně podřízené profesním znalostem nebo jsou plně „v kompetenci účelově racionálního jednání“. Význam spojení znalostní orientace s orientací hodnotovou (zejména v rozhodovacích procesech) si autor – podle vlastního vyjádření – zřetelně uvědomil, když koncem padesátých let musel opustit fakultu a útočiště našel ve světě techniky (nejprve v oblasti informačních technologií a pak, po srpnové invazi a druhém vyhoštění z oficiální výzkumné sféry, v dalších technických oblastech – projektování, automatizace, počítačové grafiky aj.). Paradoxně komunistickému uchvácení moci vděčíme za to, že člověku takových intelektových a morálních kvalit se v jasném světle a ve zcela reálných praktických kontextech odкрыly problémy soudobého technického světa a také, že měl člověk takových kvalit – s krátkou přestávkou Pražského jara – tři desetiletí na to, aby v kontaktu s dalšími významnými odborníky (kupodivu včetně kolegů ze Západu) promýšlel možnosti, jak narůstající problémy řešit nebo alespoň zabránit jejich narůstání.

Doložme výstižnou citací směr autorových úvah, vztahujících se k aktuálním celospolečenským problémům (Tondl, 1999):

„... nové tisíciletí zastihuje lidskou společnost v situaci, která se v mnohém podstatně liší od minulých století: žijeme jen z malé části v původním přírodním prostředí, i když svým biologickým i psychickým vybavením plně odpovídáme původnímu přírodnímu prostředí. Svět, který nás obklopuje, s nímž manipulujeme a který také podstatně determinuje naše myšlení, chování i jednání, naše cíle a hodnoty, je v převážné míře světem artefaktů, tím, co bývá charakterizováno jako „druhá příroda“, jako svět techniky apod. Jestliže původní, člověkem nedotčená příroda poskytovala nejen hřejivé sluneční dny, ale také bouře, nepohodu a mnohá další nebezpečí, také „druhá příroda“, a tedy svět techniky a soubory lidských artefaktů mají řadu analogických rysů. Nejde tedy o svět vždy poslušných sluhů či pomocníků, ale také o svět nových a v minulosti zcela neznámých rizikových situací, možných nebezpečí nebo havárií. Takový komplexní a v zásadě mnohodimenzionální pohled na vztahy člověka a prvků technického světa by neměl posilovat dříve tak populární hesla o všemohoucnosti techniky, o vědecko-technické revoluci a nekonečných horizontech technologického optimismu, stejně tak jako by neměl posilovat podoby strachu z techniky, technologického pesimismu nebo obav z technických inovací“ (s. 93-94).

Třebaže většina obsahu knihy se týká speciální metodologické problematiky hodnocení a posuzování ve světě techniky, k našemu tématu má přesto Tondlova kniha přímý vztah. Jednak je to důraz na hodnoty obecně, speciálně pak důraz na změny dosud přetrvávajících hodnotových struktur. Zastoupena je i časová dimenze: o chmurné totalitní minulosti není sice ani zmínka, zato se tu připomínají pozitivní hodnoty minulosti. Příklad: k postulátům, které je třeba vznášet na klíčové rozhodovací procesy, patří podle Tondla na předním místě také „zachování všech významných a přijatelných hodnot minulého civilizačního vývoje ve všech intelektuálních sférách, ve všech oblastech kultury, a tedy i ve vědě a technice“ (s. 121).

Ladislava Tondla jsem poznal zblízka jako humanisticky založeného filozofa ještě dříve, než musel koncem padesátých let z politických důvodů filozofickou fakultu UK opustit. Vzhledem k tomuto jeho založení se mi jeví jako zcela logické, když ke svým speciálně zaměřeným statím připojuje ještě obecnou kapitolu, kterou nazval *Hodnocení a svět hodnot*.

Jeden odstavec z této kapitoly mne obzvlášť zaujal. Autor v něm nejprve konstatuje, že otázky vztahující se k *ontologické* povaze hodnot jsou plně legitimní i tehdy, jde-li o témata převážně aplikační. Avšak zároveň pochybuje o tom, „zda má právo určitou ontologickou koncepci hodnot prezentovat jako preferovatelnou, stejně tak, jako je přesvědčen, že nemá právo oktrojovat jen určitý druh přesvědčení, víry nebo světového názoru. Má však nejen právo, ale také povinnost vyslovit doporučení pro to, aby svět pozitivních hodnot, ať již jej pokládáme za transcendentní nebo odvozený z tisícileté zkušenosti nebo zakotvený v tom, čemu říkáme ‚paměť lidstva‘ a jeho ‚hodnotové dědictví‘, byl ctěn a respektován“ (s. 150). Takto uvažuje demokraticky smýšlející filosof a vědec. O vztahu jeho úvahy k postojům a hodnotám v komunistické totalitě nemůže být pochyb.

Hned za problémy ontologické řadí Tondl do „světa hodnot“ problémy *epistemologické* (uplatňování hodnot v lidském životě, přiřazování hodnotových atributů lidským činnostem nebo jejich výsledkům) a problémy *genetické* (odkud hodnoty pocházejí – např. z tisícileté tradice, jako je Mojžíšovo Desatero, nebo jak jsou obsaženy v obecných koncepcích světových filosofů).

Nakonec Tondl upozorňuje na lingvistickou, logickou a sémantickou problematiku *hodnotových soudů*, tj. příkazů nebo zákazů, doporučení apod. Za zdánlivě jednoduchým stanovením toho, co „má být“ (na rozdíl od toho, co je, bylo nebo bude) se skrývají specifické logické a sémantické problémy, kterými se zabývá zhruba 50 let pěstovaná tzv. *deontická logika*. Tondl píše, že „jádro těchto problémů je možno vyjádřit samozřejmou zápornou odpovědí na následující otázky: Je možno ‚poručit větru a dešti‘ nebo přikázat společnosti cestu k zářným zítřkům? Lze lidem, pokud je nechceme připravit o život, zakázat dýchat nebo realizovat jiné základní životní funkce?“ (s. 153-154).

Deontickou logiku u nás rozvíjel zejména právník a logik Ota Weinberger (1997)⁶. Ve Weinbergerově **finalistické teorii jednání** se především rozlišuje mezi chováním a jednáním, přičemž pro jednání je charakteristické to, že se uskutečňuje jako výsledek intencionálního (záměrného) informačního procesu. Teorie jednání není empiricky (přírodopisně) deskriptivní, nýbrž je konstrukcí, ve které se uplatňují jak hlediska kauzální, tak i teleologická. Poznání kauzálních vztahů může sloužit k určení prostředků, a tím také k volbě rozhodnutí. V rámci základní teleologické struktury se vysvětluje, jak jednání determinují autonomní a heteronomní normy. Logickou bázi teorie jednání tvoří teorie myšlení. Úvahy určující volbu rozhodnutí (tzv. deliberace jednání) jsou odlišeny od porozumění a výkladu jednání (interpretace motivů) (Weinberger, 1997).

1.4 Empirický výzkum hodnot (přístup psychologů a sociologů)

V psychologii tvoří hodnoty jedno z důležitých témat ve zkoumání lidské osobnosti. V popředí je tu hledisko epistemologické – hodnota je chápána jako vlastnost člověka, zobecněný životní postoj, tedy něco, **co je** (už existuje) a co spoluurčuje to, jak se člověk v různých životních situacích obvykle zachová, co je pro něj v životě důležité, kterému z možných cílů dá přednost apod. Stejně jako většina ostatních vlastností osobnosti, hodnotové orientace jsou pojmy vysouzené, tedy **konstrukty**. Je-li však

⁶ Weinbergerova publikační produkce (zahájená zhruba na začátku šedesátých let) i výkon právníkého povolání nebyly vždy v souladu s komunistickou ideologií. Přesto mohl od roku 1956 učit logiku na Právnické fakultě UK v Praze a tamtéž v r. 1961 získat hodnost CSc. Po okupaci ČSSR v srpnu 1968 se nevrátil ze Světového kongresu filozofů ve Vídni, zabydlel se v Rakousku a své nadání a vzdělání nadále plně uplatňoval ve svobodném světě. Tam také sklízel řadu uznání, cen a vyznamenání. Zemřel v roce 2009 ve Štýrském Hradci (Rakousko).

možné odbornými postupy tyto hodnotové orientace u jednotlivých lidí zjišťovat, vytvářet („rekonstruovat“) jejich individuální žebříček hodnot, pak je také možné využít takových poznatků k předpovědi jejich budoucího chování čili obecně k diagnostice, resp. k predikci. Z řady metod, které psychologie k tomuto účelu vyvinula, uvedeme starší Sprangerovu typologii. V tab. 1 je uveden název typu, cíl, který reprezentant daného typu ve svém životě přednostně sleduje a kterou hodnotu preferuje.

Tab. 1 Sprangerova typologie

Typ	Cíl	Hodnota
Teoretický	porozumět věcem	poznání, pravda
Ekonomický	prospěch (sobě, rodině, skupině)	užitečnost
Estetický	hledání harmonie	krása
Sociální	konání dobra	láska
Politický	ovládání druhých	moc
Náboženský	hledání smyslu života	jednota

Tematika hodnot se ovšem uplatňuje nejen v psychologii osobnosti, ale také např. v sociální psychologii (preference v partnerských vztazích, interakční vzorce ve skupinách ap.) a v novější době přibývá i empirických psychologických studií s tematikou kulturologickou a politologickou (K. Hnilica, M. Klicperová-Baker aj.). A to už jsou oblasti, kde se profese výzkumníků – psychologů a sociologů – prakticky překrývají.

Je několik badatelů, sociologů i psychologů, které je třeba jmenovat v souvislosti s novodobým rostoucím zájmem o mezikulturní zkoumání hodnotových struktur, a to při využití velkých, zpravidla reprezentativních skupin respondentů a kvantitativních metodologií. Ke jménům připojme hesla, která naznačují jejich pojetí hodnot a použité metody.

M. Rokeach: hodnotový systém tvoří trvalý soubor „přesvědčení“, víry (belief); hodnoty rozlišuje na cílové (terminální) a instrumentální; jeho metoda „Value Survey“ (seznam 36 hodnot) umožňuje sestavit pořadí charakteristické pro tu či onu skupinu, etnikum, národ apod. Na jeho práce navazovali další autoři:

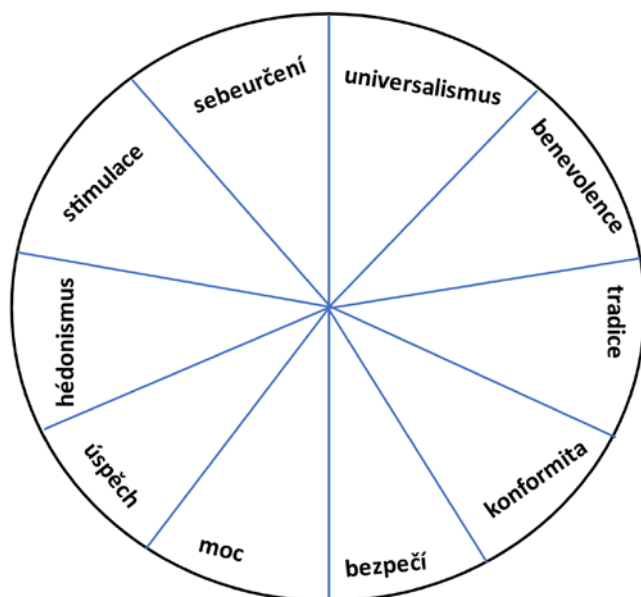
R. Inglehart: opakovaný „světový“ průzkum v 65 zemích světa; podle mnohopoložkového dotazníku odhalil (spolu s Bakerem) dvě základní hodnotové dimenze: tradice versus sekulární racionalismus (příklad hodnot: poslušnost versus nezávislost) a přežití versus sebevyjádření (příklad: bezpečí versus kvalita života); geografické klastry: například severozápadní Evropa má vysoké hodnoty na obou dimenzích, postkomunistické země mají vysoké hodnoty na sekulární dimenzi, nízké na sebevyjádření. Metody: World Value Survey (WVS) a European Value Study (EVS).

G. Hofstede: usuzuje na kolektivní „mentální programy“, které se vytvářejí už v dětství (vliv etologie) a jsou charakteristické pro jednotlivé národní kultury; dále rozlišuje výpovědi o hodnotách na ty, které jsou aktuálně chtěné – *desired* (po kterých touží) a na ty, které jsou pro ně žádoucí, vhodné – *desirable*, tj. které by si měli přát; srovnání s charakteristikami kultury (Hofstede rozeznává pět jejich dimenzí); velmi rozsáhlé vzorky respondentů (přes 100 tisíc) ze 72 zemí světa, vytýká se mu však jejich nedostatečná reprezentativnost a další metodologické chyby.

S. Schwartz: psycholog, v současné době nejuznávanější autor v transkulturním

Tab. 2 Základní hodnoty dle Schwartz

<i>moc</i> (sociální postavení)	<i>universalismus</i> (spol. a příroda)
<i>úspěch</i> (vliv, kompetence)	<i>benevolence</i> (podpora ostatních)
<i>hédonismus</i> (užívání života)	<i>tradice</i> (pokora, víra)
<i>stimulace</i> (nové výzvy)	<i>konformita</i> (dodržování norem)
<i>sebeurčení</i> (svoboda)	<i>bezpečí</i> (rodiny, státu – stabilita)

Obr. 1 Deset základních hodnot

výzkumu hodnot. Nejpoužívanější jsou také jeho metody SVS (Schwartz Value Survey) a PVQ (Portrait Value Questionnaire) k transkulturním výzkumům. Pozoruhodná a velkým počtem provedených výzkumů ověřená je Schwartzova teorie hodnot, rozlišující deset hodnotových typů: *moc*, *úspěch*, *hédonismus*, *stimulace*, *sebeurčení*, *universalismus*, *benevolence*, *tradice*, *přizpůsobivost* a *bezpečí* (tab. 2 a obr. 1). Podrobnější výklad viz např. přehledová studie P. Kavalíře (2005), Schwartzovu teorii a metodiku ve svých výzkumných studiích tvořivě aplikoval a rozvíjel psycholog a kulturolog K. Hnilica (2001, 2005 ad.).

Podle L. Prudkého a jeho kolegů v knize „Inventura hodnot“ (Prudký et al., 2009) všichni tři autoři – Inglehart, Hofstede a Schwartz – mají společné to, že tvrdí:

- hodnoty lze zkoumat pomocí empirických, kvantitativně založených výzkumů,
- hodnoty patří ke konstitučním znakům; jsou atributy sociální (Inglehart, Hofstede) nebo osobnostní (Schwartz),

– jsou to také atributy obecně kulturní, umožňující srovnání i mezi odlišnými kulturami.

Prudký dále uvádí, že v případě Schwartzova výzkumu „jde o mezinárodní výzkumné šetření prováděné na vysoké konceptuální i metodologické úrovni“ (s. 216-217). Schwartzovy výzkumy jsou řazeny mezi práce sociologů, přitom na univerzitě je prezentován jako psycholog.⁷

Teorie a výzkumné výsledky tří z naposledy uvedených autorů podrobněji rozvádí shora zmíněná publikace Libora Prudkého a jeho spolupracovníků (2009). Také Prudkého tým zvolil pro první pracovní etapu hledisko epistemologické, tj. poznávat hodnoty jako „to, co je“ (čili nejde o „hodnotové soudy“ – o to, co má být). Z epistemologického hlediska jsou hodnoty „atributem existence každé sociální jednotky: od osobnosti, přes skupinu, instituci, sociální vrstvu, společenství až po společnost v hranicích určitého státu i společnost širší“ (s. 10-11). Po prvním kroku – zkoumání fakticky preferovaných hodnotových struktur ve společnosti ČR – hodlá Prudkého tým zkoumat *mediátory* hodnot (to jest jejich zdroje a vlivy na interiorizaci hodnot) a teprve pak, ve třetí fázi, bude event. hledat a ujasňovat možné postupy a modely hodnot jako „to, co je považováno za prospěšné čili *co má být*“ (s. 317).

Ať už se hodnotami rozumí cokoliv, „vždy v nějaké míře představují jeden ze stavebních kamenů motivací, chování, utváření vztahů a struktur ve společnosti i ve všech jejich částech. Určitá hodnotová struktura charakterizuje dobu, epochu, ale i generaci. Je jedním ze zdrojů kultury a kulturnosti... Přijetí určitých hodnot je zdrojem specifikací cílů a perspektiv, možností a nadějí, jistot a ztracení se v nepřehledné a nepochopitelné existenci...“ (s. 33). Určitě by bylo velmi zajímavé sledovat vývoj hodnotových struktur v české společnosti v průběhu posledních desetiletí, a to nejen v globálním měřítku, ale i v jednotlivých sociálních vrstvách. Autoři citované knihy konstatují, že většina dřívějších výzkumů nevychází z ucelené koncepce pojetí hodnot, což velmi ztěžuje interpretaci získaných údajů a možnosti vzájemného srovnávání. Takové výzkumy označují „*ad hoc*“ a takový charakter měla v ČR i naprostá většina výzkumů před rokem 1989.

2. OBDOBÍ TZV. NORMALIZACE

Úvodní poznámky

1) Základní informace jsou čerpány z knihy Jareš, Spurný, Volná a kol. (2012). Jmenovaná kniha se jako celek věnuje období **normalizace**, a to speciálně na pražské FF UK. Proto i Jarešovy statě *Co předcházelo normalizaci?* (s. 35-47) a jeho další kapitola *Nástup normalizace; formování praxe a ideologie* (s. 51-100), stejně jako následující stať od M. Spurného *Odmítnutí „krizového období“ jako základní prvek ideologie normalizace* (s. 101-137) popisují dějinná fakta vztahující se převážně k této (naší, tj. i mojí) fakultě. Zároveň však – podle mého názoru – uvedené statě do jisté míry **obrážejí atmosféru doby v akademickém (vysokoškolském) prostředí ČR**, tudíž v tomto smyslu mají obecnější platnost. Specifické rysy historie na filozofických a dalších fakultách univerzit jak v Čechách, tak na Moravě (zejména v Brně, Olomouci, Ostravě a jinde) nalezne čtenář v relevantních dokumentech příslušných univerzit.

⁷ Schwartzovu pečlivost a metodologickou přísnost mohu potvrdit z vlastní zkušenosti, neb jsem se svými spolupracovníky pro něj připravil na začátku 90. let překlad Hodnotového dotazníku do češtiny a pak pro něj organizoval sběr dat v ČR (Schwartz, 1992). V té době jsem s ním často korespondoval, proto také vím, že není sociolog a že je profesorem psychologie na Hebrejské Univerzitě v Jeruzalémě (Dept. Psychology).

2) Přestože se v dalším textu budeme přednostně zabývat projevy normalizace ve vrstvách univerzitních učitelů a studentů, je vhodné připomenout některé skutečnosti, které v tomto období postihují celkovou, tj. většinovou společnost.

Alespoň heslovitě připomeňme tato fakta: stranické čistky u vedoucích pracovníků ve všech oblastech řízení společnosti (ekonomika, školství, věda, zejména humanitní, kultura a umění atd.); likvidace občanských společností a organizací dosud nezávislých na státě Skaut/Junák, KAN, Sokol atd., oficiální stranické dokumenty, jako „Poučení z krizového vývoje...“, Prověrky s nátlakem v r. 1970 (Jak hodnotíte vstup vojsk Varšavské smlouvy?... „Vítězství normalizátorů ve všech sférách společnosti potvrdil sjezd strany v květnu 1971“ atd.

3) Nahoře jmenovaná kniha je svým obsahem mimořádná. Její autoři, mladí historici na FF UK, během pěti let prostudovali materiály z řady archivů a vyzpovídali desítky pamětníků. Kniha je cenný **historický dokument**, to především. Zároveň však je **inspirativní**: nabádá k přemýšlení, učí rozlišovat mezi pravdou a fikcí, chápat význam hodnotových orientací v životní i profesionální praxi, v prostředcích a cílech společenských institucí apod. Kniha je také napohled vkusná, řekl bych „půvabná“ (zvoleným formátem, barvou obálky i vazby, také sazbou atd.). Díky vám, týmu vydavatelů díla, který je součástí Karlovy univerzity.

2.1 Co předcházelo normalizaci?

Autor **Jakub Jareš** rozlišil ve FF UK dvě období: léta 1882–1967 a roky 1968–1969, počínající tzv. pražským jarem. Ještě v první polovině 19. století byla filozofická fakulta na německo-české univerzitě „pouhou přípravkou pro studium na ostatních fakultách“, avšak už po roce 1848 přednášeli učitelé na této univerzitě v českém jazyce a se svými žáky se stali „zakladatelskou generací samostatné české fakulty, jež vznikla v roce 1882“. Po vzniku samostatného Československa její společenskou prestiž posílil profesor T. G. Masaryk a doc. E. Beneš. Za první republiky se stala fakulta centrem vzdělávání středoškolských učitelů. V r. 1920 byly z fakulty odděleny přírodovědné obory a „významnou změnou bylo založení nových univerzit v Brně a Bratislavě“. Politicky byla fakulta nevyhraněná, „byť ve srovnání s fakultou právnickou a lékařskou inklinovali její studenti spíše k levici.“

Za druhé světové války byla univerzita od listopadu 39 do května 45 uzavřená. Někteří učitelé emigrovali, někteří se zapojili do odboje. „Výraznější odbojová aktivita a více ztrát se projevilo na straně studentů, se symbolickým začátkem již dne 17. listopadu 1939, kdy byla tisícovka studentů univerzity transportována do koncentračního tábora.“

„Po nástupu diktatury KSČ byly humanitní fakulty univerzit, obzvláště právnické, ale i filozofické, početně i finančně omezovány.“ V souvislosti s poválečnou regionalizací vysokého školství byly zakládány pedagogické fakulty pro vzdělávání učitelů. Filozofickým fakultám v padesátých letech tak zůstávala především role „vědeckých přípravek“, které měly vzdělávat vědecké pracovníky pro nově založenou Československou akademii věd.

Z politického hlediska byl poválečný vývoj FF UK spojen s výraznějším příklonem k levici, převážně studentů, ale i profesorů (levicové jádro tvořili Z. Nejedlý, B. Havránek, A. Kolman, A. Matějček, B. Mathesius, J. B. Čapek a F. Ryšánek).

Po únoru 48 nastala série čistek a změny v organizaci a obsahu studia; nově zavedeno bylo přijímací řízení. V lednu a únoru 49 proběhla na vysokých školách tzv. studijní prověrka (vyloučena byla čtvrtina ze skoro 4 tisíc prověřovaných studentů). „Postupně byla prosazena také studijní reforma. Ta ukončila liberální systém, platný již od dob monarchie, kdy si každý student mohl zapisovat jakýkoli předmět, libovol-

ně studium přerušovat, případně nemusel kromě závěrečných skládat žádné zkoušky...“ (s. 38).

Vyostřená fáze (sebe)stalinizace fakulty netrvala příliš dlouho; „Řada dosavadních učitelů se ... snažila dobovému diskurzu přizpůsobit, což v některých případech znamenalo i popření dosavadní vědecké práce“ (př.: Jan Mukařovský) ... Svého vrcholu dosáhla ideologizace fakulty pravděpodobně v r. 1950, kdy se jazykovědci ... hlásili ke Stalinově článku o jazykovědě jako k závaznému metodologickému východisku...“.

Na fakultě dále zůstávali ‚staří‘ profesori a docenti, kteří se s ideologickými nároky buď vyrovnali jen vnějším přitakáním, či je přímo ignorovali. Komunistická strana neměla dostatek odborníků, kteří by je nahradili.

Limity studentského nadšení se začaly projevat už na podzim 1948, když „náhle a bez vysvětlení zmizel hlavní fakultní ideolog Arnošt Kolman (za Slánského vedení strany byl zatčen a deportován kvůli svému ‚bolševickému radikalismu‘). K částečnému vystřízlivění, pochybnostem a politické ‚kocovině‘ vedlo až ‚odhalení kultu osobnosti‘ po roce 1956. Počátek šedesátých let je pak ve znamení částečného uvolňování (prostor pro otevřenější vědecké diskuse, větší možnost pedagogů vyjet na západ atp.) Takový obraz šedesátých let se však opírá hlavně o svědectví pamětníků a – podle autorů knihy – bude jej třeba doplnit a konfrontovat s prameny. Poměrně přesně je však již zmapován rok 67 jako předzvěst pražského jara 1968“ (s. 38).

2.2 „Od vzepětí k defenzivě. Fakulta v pražském jaru 1968–1969“

Takový název má druhá část Jarešova Historického úvodu. Stať začíná konstatováním: „Do pražského jara 1968 vstupovala FF UK s morální převahou instituce – proto mohla nyní legitimně vznášet své požadavky...“ (s. 40). Nejvýraznější změna na FF nastala v oblasti **jejího řízení; větší moc získaly vědecká rada a kolegium děkana**. Více se uplatnily mladé stranické osobnosti, Kárník a Jirsa. Významnou pomoc v té době poskytla Jiřina Šiklová (1935–2021 pozn. JS) (s. 40-41). Proběhly čistky i rehabilitace. Po srpnové okupaci byla zveřejněna *Zpráva rehabilitační komise*: od března 68 do října 69 byla jak „svědectvím o minulé perzekuci, tak apelem a varováním před perzekucí novými.“ Rehabilitován byl Václav Černý a Eduard Goldstücker. (Projev a článek V. Černého způsobil rozruch, včetně negativních reakcí) ...

„Řada fakultních osobností ovlivňovala vývoj v Československu z pozice respektovaných intelektuálních autorit“ (již jmenovaní Goldstücker a V. Černý, dále filosofové Kosík, Patočka, Milan Machovec) (s. 44). Velkou pozornost vyvolala podpisová akce pod rezoluci *Dva tisíce slov*...

„Důležitým tématem roku 68 na FF UK byla její proměna jako vzdělávací instituce: vznik nových kateder a oborů, přejmenování stávajících... odklon od marxismu-leninismu jako teoretického základu všech věd...“ (s. 43). Výraznou změnou prošlo také přijímací řízení...

V posrpnovém období upoutaly pozornost veřejnosti akce studentů FF UK: organizované stávky, a hlavně individuální čin Jana Palacha v lednu 1969.

2.3 Nástup normalizace

Na Jarešův *Historický úvod* navazuje od téhož autora výše nazvaná kapitola. Ta obsahuje některá témata obecnější povahy. Jsou to: *Konsolidace v Československu; Konec pražského jara – začátek konsolidace; „Očista“ strany na fakultě. Prověrky nestraníků; Normalizátoři – lidé bez vlastností?...* (s. 71-100). Naposled uvedená a další témata v této kapitole už mají specifitější vztah k FF UK čili nemají obecnější platnost, a proto se zde jimi nebudeme zabývat. Přesto – jen pro úplnost – připomeneme následující obecný text z Wikipedie:

Termín normalizace pochází z Moskevského protokolu, prohlašujícího faktickou kapitulaci, zakládajícího okupační režim a podepsaného 27. srpna 1968. *Poučení z krizového vývoje* zakrývá a přejmenovává obsah protokolu jako *normalizace* takto: „Českoslovenští představitelé v tomto dokumentu vyjádřili své odhodlání dosáhnout normalizace poměrů v naší zemi na základě marxismu-leninismu, obnovit vedoucí úlohu strany a autoritu státní moci dělnické třídy, vyřadit kontrarevoluční organizace z politického života a upevnit mezinárodní svazky ČSSR se Sovětským svazem a dalšími socialistickými spojenci. (...) Na celkových pozitivních výsledcích moskevských jednání se z československé strany aktivně podíleli L. Svoboda, G. Husák, V. Biřák a další politici zaujímající jasné třídní internacionalistické pozice.“

Po celou dobu normalizace byla na československém území umístěna sovětská okupační vojska. Režim byl nadále zcela nedemokratický, útlak byl však v 70. a 80. letech uplatňován mírnějšími nebo skrytějšími metodami než v 50. letech, šlo o aplikaci sovětské verze neostalinismu v našich středoevropských podmínkách.⁸

V kapitole ‚Nástup normalizace‘ následuje po Jarešových historických sticích podrobná a poněkud rozvláčná podkapitola **Matěje Spurného**, nazvaná ‚*Odmítnutí ‚krizového období‘ jako základní prvek ideologie normalizace*‘. Kapitola je převážně ‚novinářsky‘ pojatá; zabývá se kritikou intelektuálních elit, výkladem ‚krizového období‘ v normalizačním diskurzu, pravicovým oportunizmem, ‚ideologickými prořešky‘ reformního socialismu, rozdílnými interpretacemi minulosti, postoji k minulosti u komunistů i nestraníků. Zmiňována jsou jména normalizátorů na vysokých školách (např. Josef Haubelt, Antonín Robek); zvýšená politická pozornost se věnuje postojům k srpnové okupaci armádami pěti států Varšavské smlouvy, sebekritikou komunistů v dodatcích k životopisům apod.

Další kapitoly jmenované knihy už jsou převážně zaměřeny na specifika pražské FF UK (*Strana na fakultě, Učitelem na fakultě, Studentem na fakultě.*) Nemají tedy obecnější platnost, proto nejsou v tomto článku využity.

Naopak, závěrečná část jmenované knihy takovou obecnější platnost **má**. Její autor není v knize uveden, ale námi níže citované části textu s velkou pravděpodobností pocházejí od Jakuba Jareše. Týká se to hlavně posledního ‚poučení‘. Plný název Závěru knihy zní: FF UK v období normalizace jako případová studie pozdní socialistické diktatury (s. 369-376). Z celého textu byly vybrány následující tři citáty k zamyšlení a hlavně poslední citát, který byl pro účel našeho článku nazván jako ‚*Poučení*‘.

- „Nástup normalizace v Československu je příkladem zdařilého etablování původně odmítané formy diktatury. Není pro něj charakteristický brutální revoluční teror, ale spíše pluralita zákonných způsobů, jakými byli lidé získáváni ke spolupráci a loajalitě. V prostředí FF UK tento proces probíhal déle a jeho dopady byly výraznější než jinde... Po ukončení očisty strany a společnosti nastalo necelých patnáct let, která jsou pravděpodobně nejstabilnějším obdobím československé komunistické diktatury.“ (s. 373)
- „Moc sice v prostředí fakulty nepůsobila jako absolutní a vševědoucí autorita, zároveň ale měl étos důsledné kontroly a ideové jednoty výrazný vliv na každodenní život a strategie jednání studentů i učitelů. Již studenti gymnázia věděli, že jejich společenská aktivita a politická bezproblémovost budou – vedle rodinného původu, na který nemohou mít vliv – důležitou položkou posuzovanou v rámci jejich přijímání k vysokoškolskému studiu (zejména humanitního zaměření).“ (s. 375)
- „Prostor přesahující hranice osobní nebo čistě odborné komunikace vnímali lidé... buď jako zdroj neustálého dohledu, nebo jako prostor pro kombinování loajalit

⁸ Vyhledáno ve „cs.wikipedia.org/wiki/normalizace.“

a budování vlastního ideologicky nezávadného profilu. Důsledkem byla nejen velmi omezená schopnost hájit vlastní postoje k tématům přesahujícím jednotlivé obory, ale i nedostatek vůle vůbec takovéto postoje formulovat. V tomto plodu kontroly a ideologizace veřejného prostoru spatřujeme **jeden z klíčů k vysvětlení problémů českého intelektuálního prostředí po roce 1989.**“ (tamtéž, zvýraznil JS)

Poučení: „...nescházeli odborníci v jednotlivých vědeckých oborech. Scházela však zcela základní dovednost intelektuálů, a to schopnost formulovat obecnější stanoviska, která by ve veřejném prostoru mohla působit jako protipól přirozeně technokratického diskurzu větší části politických elit. Normalizace tak skutečně uspěla v jednom ze svých hlavních cílů, totiž nejen diskreditovat, ale zároveň zevnitř poddolovat stav kritického veřejného intelektuála. Politická proměna, kterou přinesl rok 1989, na tomto úspěchu normalizace nic nezměnila. I díky tomu vykazují dominantní myšlenkové vzorce v české společnosti dvacet let po sametové revoluci tak výraznou kontinuitu s obdobím, které jí předcházelo.“ (s. 375-376, zvýraznil JS)

LITERATURA

- Arendtová, H. (1996). *Původ totalitarismu*. Oikúmené.
- Aron, R. (1993). *Demokracie a totalitarismus*. Atlantis.
- Čermák, V. (1992). *Otázka demokracie 1. Demokracie a totalitarismus*. Academia.
- Čermák, V. (1998). *Otázka demokracie 4. Hodnoty, normy a instituce*. Nakladatelství Olomouc.
- De Tocqueville, A. (2000). *Demokracie v Americe*. Academia.
- Jareš, J., Spurný, M., Volná, K. a kol. (2012). *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti FF UK v období normalizace*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a nakladatelství Togga, s. r. o.
- Hnilica, K. (2001). Politická orientace, systém hodnot a hodnocení společenských změn. *Československá psychologie*, 45, 402-416.
- Hnilica, K. (2005). Vlivy materialistické hodnotové orientace na spokojenost se životem. *Československá psychologie*, 49, 385-398.
- Kavalíř, P. (2005). K problematice významu hodnot a hodnotových preferencí. *Československá psychologie*, 59, 333-341
- Kličperová, M. (1998). Post-totalitní syndrom? *Československá psychologie*, 42, 344-350.
- Kličperová-Baker, M., Feierabend, I. K., Kovacheva, S., Titarenko, L., Košťál, J., Hofstetter, C. R. (2007). *Demokratická kultura v České republice: Občanská kultura, ethos a vlastenectví ze srovnávacího pohledu*. Academia.
- Petrusek, M. (2005). *Teorie totalitarismu Raymonda Arona jako předpoklad teorie svobodné společnosti*. <http://seminar.skauting.cz/sbornik-2005.pdf>.
- Popper, K. R. (1994). *Otevřená společnost a její nepřítel I / II*. Oikúmené.
- Prudký, L. a kol. (2009). *Inventura hodnot*. Academia.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Srnc, J. (2011). Psychologie za totality: osobní svědectví. In P. Weiss a kol., *Etické otázky v psychologii* (pp. 21-42). Portál.
- Tondl, L. (1999). *Hodnoty a hodnocení: metodologické rozměry hodnocení*. Filosofía.
- Weinberger, O. (1997). *Alternativní teorie jednání*. Filosofía.

SOUHRN

Podstatná první část článku se zabývá totalitou v jejích aspektech filozofických, sociologických a psychologických. Ve druhé části článku je demonstrován cíl a průběh tzv. normalizace na příkladu pražské filozofické fakulty UK.

V článku se věnuje zvýšená pozornost fenoménu strachu jako základnímu předpokladu fungování totalitních systémů. Dále se upozorňuje na skutečnost, že prvky totalitarismu mají v sobě také režimy demokratické. Toho si všiml už před 90 lety Alexis de Tocqueville, francouzský historik a politik, když v polovině 19. století pobýval ve Spojených státech a studoval tamní právě se rodící demokratické zřízení. K jeho zásluhám patří mj. první pokusy o vymezení povahy demokratického despotismu. Ten je blíže vymezen jako destrukce lidské psychiky, rezignace člověka na výkon jeho svobodné vůle a další povahové vlastnosti, jako je sklon ke kvietizmu. Následující poměrně rozsáhlá část textu se týká problematiky hodnot. Výklad je přednostně založen

na publikaci od brněnského právníka Vladimíra Čermáka. Logicky se věnuje prvořadá pozornost hodnotám svoboda, rovnost a spravedlnost. Filosofické hledisko je v článku zastoupeno pohledem filozofa Ladislava Tondla. Poslední část prvního dílu článku obsahuje přehled metod, užívaných psychology a sociology k empirickému zkoumání hodnotových orientací.

Celá druhá část článku se opírá o důkladnou sociálněkulturní analýzu období tzv. „normalizace“ (1969–89). Analýzu uskutečnili mladí historici FF UK v knize Náměstí Krasnoarmějců 2. Z této knihy o 400 stranách v tomto Souhrnu pokládá autor za velmi žádoucí přiblížit čtenářům následující text, který byl nazván (pouze pro účel tohoto článku) jako *Poučení*:

Nežádoucím výsledkem normalizace je oslabení „zcela základní dovednosti intelektuálů, a to schopnosti formulovat obecnější stanoviska, která by mohla působit jako protipól přirozeně technokratického diskurzu větší části politických elit... Normalizace tak skutečně uspěla v jednom ze svých hlavních cílů, totiž nejen diskreditovat, ale zároveň zevnitř poddolovat stav kritického veřejného intelektuála. Politická proměna, kterou přinesl rok 1989, na tomto úspěchu normalizace nic nezměnila. I díky tomu vykazují dominantní myšlenkové vzorce v české společnosti dvacet let po sametové revoluci tak významnou kontinuitu s obdobím, které jí předcházelo.“ (s. 375-376)